

het turbulente verhaal van de vlaamse film-, televisie- en videodocumentaire (*)

jan-pieter everaerts

BEKEND MAAKT BEMIND

Het heeft me de voorbije jaren vaak verbaasd (soms zelfs geërgerd) dat er tot op heden in de onderwijsprogramma's van de Vlaamse universiteiten en film-scholen en in wetenschappelijke en andere studies nog steeds zo weinig grondige aandacht besteed wordt aan onze eigen, omvangrijke documentaire beeldcultuur en beeldnijverheid. Nu ben ik in de drie jaren dat ik me reeds op de Vlaamse documentaires toeleg, misschien wel een al te sterk doordrammende 'vakidoot' geworden.

Misschien is er ook echt wel interessanter (en... veel leuker) om verder studies te maken over (vooral buitenlandse) speelfilms, tv-feuilletons, kwis- en sportprogramma's, videoclipps, ... Misschien. Doch anderzijds sta je daar toch maar mooi met het feit dat er hier in Vlaanderen een hoogst merkwaardige schat aan film-, televisie- en videodocumentaires is (en wordt) bijeengewerkt; documentaires die niet zelden zowel door de eigen bevolking als in het buitenland erg geapprecieerd werden, en die meermaals direct aanwijsbare invloeden uitoefenden op onze samenleving. Het is tevens een feit dat er een reële individuele en maatschappelijke behoefte (o.a. op democratisch en cultureel vlak) bestaat aan documentaire audiovisuele beelden, die overigens een zeer brede waaier van functies kunnen vervullen.

Om een lange inleiding kort te maken: de Vlaamse documentaire bedrijvigheid vormt ontegensprekelijk een buitengewoon boeiend gegeven voor al wie van film, televisie en video niet enkel en alleen wat 'vermaak' verwacht. Mede omdat diverse van onze documentaristen reeds overleden zijn en verscheidene anderen een gezegende leeftijd hebben bereikt, werd het dan ook de hoogste tijd dat de geschiedenis en de actuele toestand van de Vlaamse documentaires eens alomvattend en diepgaand bestudeerd werden.

Alvorens de historische draad op te nemen, toch nog even duidelijk stellen dat met het begrip 'documentaires' hier tevens de goed uitgewerkte 'reportages' bedoeld worden. De grens tussen die uitgewerkte reportages en de 'pure' beelddocumentaires is immers onmogelijk nauwkeurig te bepalen, en eigenlijk zijn er meer dan voldoende bindende factoren tussen de twee om ze beide als een geheel (binnen de nog heel wat ruimere 'non-fictie'-productie) te beschouwen. De in ons onderzoek toegepaste omschrijving van het begrip 'do-

cumentaire' luidt dan als volgt: 'elke film (of videogram) waarin een niet-uitgebeelde, niet-gespeelde werkelijkheid wordt afgebeeld, de behandelde thematiek in de diepte wordt uitgewerkt en een creatieve filmische vormgeving gebezigd wordt'.

DE FILMDOCUMENTAIRES

Een moeizame start

De allereerste (documentaire) filmbeelden die er in België gemaakt zijn, dateren van begin 1896. Ze werden wellicht gerealiseerd door Albert Promio, een medewerker van de man die eind 1895 de 'cinématographe' geconstrueerd had, Louis Lumière. Bij de eerste Belgen die een camera ter had genomen hebben, behoren een aantal rondreizende cinema-exploitanten. In Vlaanderen waren zij het die in de periode voor 1910 de meeste films produceerden, doch jammer genoeg is er van hun realisaties maar weinig bekend gebleven. Na 1910, de vaste bioscopen waren ondertussen gemeengoed geworden, duikt in onze vaderlandse filmgeschiedenis de naam op van Hippoliet De Kempeneer, een Brusselse Vlaming die o.a. vanaf 1912 de pioniers van de eerste vliegmeetings filmde en in 1913 een 'Liga voor de morele film' stichtte.

De Duitse inval in 1914 stelde bruusk een einde aan onze opkomende filmactiviteiten. De Kempeneer realiseerde wel clandestien nog wat actualiteiten, en in de streek achter de IJzer filmde de 'Kinematografische Dienst van het Belgisch Leger' historische opnamen van de gruwelen uit de (eerste) 'Grote Oorlog'.

Na de wereldbrand ontstond er direct weer een eigen productie van documentaire actualiteiten. Vanaf 1925 realiseerde de door Hippoliet De Kempeneer en (de Antwerpenaar) Georges Landoy opgerichte, tweetalige Belgische Filmuniversiteit jaarlijks een aantal echte documentaires als '*De Schelde*' en het zelfs in Amerika bijval kennende '*Onze Belforten*'. Met zijn eind 1929 maar liefst 60.000 betalende leden-toeschouwers werd de B.F.U., die bijna uitsluitend documentaires maakte en vertoonde, het levend bewijs dat ook de non-fictiefilm renderend kon zijn. Eind van de jaren dertig ging de Universiteit echter ten onder aan interne onenigheden en aan de opkomst van de klankfilm, die in ons tweetalig land tot hoge sonorisatiekosten leidde.

De pracht van de acht genres van de Vlaamse filmdocumentaire

Net als in Frankrijk, maar in tegenstelling tot diverse Angelsaksische landen, heeft het de documentaire filmproductie in ons land bijna steeds aan enige formele organisatie ontbroken. Weliswaar ging men in de jaren dertig spreken van de 'Belgische documentaire school', die tot ver over de grenzen befaamd werd, maar in feite bestond deze 'school' bij de gratie van drie begaafde documentaristen die elk individueel hun eigen weg gingen: Charles Dekeukeleire, Henri Storck en André Cauvin. De eerste twee waren Vlamingen en door

hun destijds vaak baanbrekend werd werden zij zowel de twee belangrijkste pioniers van de Vlaamse documentaire als van de Belgische film in zijn geheel. Direct na de Tweede Wereldoorlog kwamen twee andere natuurtalenten onze documentaire top vervoegen: de kunstkineast Paul Haesaerts en de in Kongo filmende Gerard De Boe. Een paar decennia later, in de jaren zestig, daagden er opnieuw twee particuliere kineasten op die, ditmaal met sterk sociaal geëngageerd werk, onze documentaire filmproductie internationaal deden meetellen: Frans Buyens en Robbe De Hert.

De zes vermelde Vlamingen zijn natuurlijk niet onze enige kineasten die film-documentaires gemaakt hebben. Naast hen zijn er nog tientallen Vlamingen die, al dan niet sporadisch, filmdocumentaires realiseerden (en nog realiseren). De immens uitgebreide productie vanaf de jaren dertig tot op heden in zijn geheel overlopen we nu kort aan de hand van een indeling in acht genres.

Propaganda en verzet: de sociopolitieke documentaire

Eén van de alleroudste, lange en nog vermeldenswaardige politieke documentaires ontstond in 1929, toen de latere secretaris van de IJzerbedevaart v.z.w., Clemens De Landtsheer, een pacifistische montagefilm samenstelde over de eerste wereldoorlog: *'Met onze jongens aan den IJzer'* (81 min.). De Landtsheer realiseerde met zijn firma 'Flandria Film' nadien nog diverse kortere documentaires over allerlei Vlaamse aangelegenheden, doch in mei 40 werd zijn omvangrijk filmarchief (van circa 280.000 meter pellicule) door een brand vernietigd: een catastrofe met onherstelbare gevolgen.

Een gezellig documentair onderonsje ten huize Storck. V.l.n.r. de Nederlandse documentaire kineast Joris Ivens, de Belgische documentaristen Henri Storck en Frans Buyens, en de Standaard-journalist Raf Butstraen.

In de schoot van de Belgische socialistische beweging ontstonden er in de jaren dertig ook een aantal interessante documentaires, zoals de in 1933 door een Vlaams-Nederlandse ploeg gerealiseerde, erg geslaagde promotiedocumentaire 'Vooruit' (24 min.) voor het dagblad Vooruit. In datzelfde jaar zag nog een ander merkwaardig produkt van Vlaams-Nederlandse samenwerking het levenslicht: het door Henri Storck en Joris Ivens gerealiseerde 'Armoede in de Borinage' (28 min.). Na deze klassieker vervaardigde Storck in de jaren dertig nog een documentaire over de woningnood, 'Het huis der ellende' (1937, 30 min.), alsook een paar opdrachtfilms voor de socialistische partij, die de in haar ogen te linkse Storck verder echter links liet liggen.

Tijdens W.O. II was er uiteraard geen levensruimte voor een maatschappijkritische cinema. Enkel een paar collaborerende bewegingen konden nog (meestal korte) sociopolitieke werkstukken realiseren.

Zodra de oorlogsbeproevingen weer definitief voorwii waren, richtten alle inspanningen zich eensgezind op de wederopbouw. Het daaruit resulterende conformisme in onze films werd pas doorbroken in het begin van de jaren zestig, wanneer Frans Buyens zijn historische 'Vechten voor onze rechten'-documentaire (1961, 60 min.) maakte over de grote stakingen tegen de eenheidswet destijds. Buyens zou daarna nog diverse lange kritische documentaires maken (waaronder in 1971 'Breendonk open dialoog', 82 min.), en hij hielp ook bij het opstarten van het Antwerpse Fugitive-collectief. Dat collectief, onder de leiding van Robbe De Hert, bracht enkele internationaal be kroonde 'off-television' documentaires, alsook het erg unieke 'Le filet américain' (1973-1978, 91 min.), een in de typisch humoristisch indringende Fugitive-stijl geschetst portret van ons land in de bewogen jaren zeventig.

Momenteel, naar het eind van de jaren tachtig toe, blijkt er onder andere door het ontbreken in Vlaanderen van instellingen als het documentaire 'Centre Bruxellois de l'Audiovisuel' en door de haast onbestaande overheidsbelangstelling voor de filmdocumentaire in het algemeen, nog maar weinig toekomstperspectief voor onze sociopolitieke filmdocumentaires. Komt daar nog bij dat alternatief werkende groepen voor hun realisaties steeds meer beroep doen op de veel goedkopere en meer flexibele videotechiek.

Het leven van alledag: sociologische en folkloredocumentaires

Documentaristen onderscheiden zich niet zelden van de meeste van hun speelfilmcollega's door hun intense belangstelling voor het zogenaamde gewone leven. Dat alledaagse bestaan is dan ook het hoofdthema geweest van zeer vele sociologisch (over het eigentijdse leven) te noemen documentaires en van talrijke, vaak tot toeristische films verwaterde folkloredocumentaires (over voorbije levenswijzen).

Met name Henri Storck heeft op dit vlak enkele meesterwerken gecreëerd. Zo b.v. zijn in moeilijke omstandigheden gerealiseerde 'Boerensymfonie' (1942-1944, 115 min.), waarin hij in meestal heerlijke composities de landelijke

levenswijze, waarvan hij overal de snelle transformatie observeerde, in beeld bracht. Charles Dekeukeleire had in diverse van zijn films (als b.v. in het enthousiaste *'In het land van Tijd Uilenspiegel'*, 1948, 23 min.) eveneens een open oog voor het leven van zijn tijdgenoten, en één van zijn assistenten, Armand Van Coppenolle, bracht in 1956 het filmisch ijersterke vissersepos *'Noord, Noord-West'* (16 min.).

Nog tal van andere kineasten als Costia De Renesse en Herman Bollaert maakten in de jaren nadien opgemerkte sociologische werkstukken. Henri Storck filmde in de jaren van 1969 tot 1975 een dertiendelige serie over de Belgische folklore, *'Feesten in België'*. Frans Buyens realiseerde o.a. de bepaald onalledaagse discussiefilm *'Ieder van ons'* (71 min.) en later, voor de Vlaamse televisie, diverse filmportretten van vaak heel 'gewone' mensen.

Van de recentste, min of meer sociologische documentaires kunnen we het sfeervolle direct-cinema portret *'Barbara'* (1982, 80 min.) van de Antwerpse Randfilmers Gubbels, De Heselle, en Hoet vermelden, alsook Mark Sebille's filmgedicht *'Brussel'* over Brussel als hoofd- en hofstad door de eeuwen heen (1985, 85 min.).

Toeristische films bij de vleet

Over de toeristische filmdocumentaires kunnen we kort zijn, omdat het hier meestal weliswaar fraaie maar weinig originele kortfilms betreft. Dé specialist in het genre was jarenlang de Antwerpenaar Lucien Van De Velde. Dankzij een goede verstandhouding met o.a. enkele bioscoopexploitanten rijfde hij voor zijn kortfilms (van ca. 12 min.), waarvan hij er jaarlijks een tiental fabriceerde, miljoenen en miljoenen frank staatssteun binnen, en dat dan via de 'Detaxatiepremies' van het Ministerie van Economische Zaken. Gelukkig werd er recent paal en perk gesteld aan die misbruiken. Momenteel zijn het vooral de amateurfilmclubs (die in hun wedstrijden overigens de toeristische film als een aparte categorie behandelen, naast de documentaires en de speelfilms) die jaarlijks nog heel wat (enkele tientallen) toeristische filmdocumentaires vervaardigen.

Van Kenia tot Alaska: de Vlaamse natuurdocumentaires

De natuurfilm zoals we die tegenwoordig kennen, is een nog niet zo oud fenomeen, dat pas echt uit de startblokken kwam met de komst van lichte en met sterke telexen uitgeruste camera's. Een aantal van de eerste, echt geslaagde, Vlaamse puur-natuurdocumentaires deden bovendien een beroep op de fascinerende flora en fauna van hét natuurparadijs bij uitstek, Afrika. Daar, en meer bepaald in Kenia, realiseerde Armand Denis in de jaren zestig zijn beroemd geworden reeks *'ON SAFARI'*, die door tv-stations uit zowat de ganse wereld vertoond werd. Een vriend van Denis, de bekende striptekenaar Marc Sleen, filmde er tal van lange natuurdocumentaires, die hij hier overal ten lande kwam vertonen en waarmee hij ook steeds op de BRT welkom was in programma's als *Allemaal beestjes*. Voor dezelfde rubriek én voor de

schooltelevisie filmde Marcel Verbruggen in eigen land en in het hoge Noorden een lange reeks halflange documentaires, waaronder het in 1976 met TV-Oscar bekroonde *'Waar de grienden grienen'* en in 1984 vijf films in Alaska. Vermelden we nog dat ook enkele amateurkineasten recent heel puike natuurfilms realiseerden, mede doordat ze er zo oneindig veel tijd aan besteedden, want de natuurdocumentaire is toch voor alles een geduldswerk.

De lok van verre einders: de Kongo- en de exploratiefilms

Onze eerste echt belangrijke Afrika-documentaire ontstond in 1934, toen Charles Dekeukeleire over de *'Verbrande Aarde'* (55 min.) van noordelijk Afrika naar Kongo trok, en een film realiseerde die in eigen land zeer gunstig onthaald werd en bomvolle zalen lokte. Een jaar later filmde Armand Denis in Kongo het wereldwijd vertoonde *'Images Africaines'* (90 min.).

Voor na W.O. II kende de filmproductie in Kongo een geweldige opbloei. Het aantal (voornamelijk non-fictie) films dat tussen het midden van de jaren dertig en het begin van de jaren zestig gerealiseerd werd, wordt door de Franse doctors Ramirez en Rolot op ongeveer duizend geschat. Daartoe behoren meesterwerken als de twee cinemascoopdocumentaires uit 1958 *'De vrijheren van het woud'* (waarvoor Storck 'executive producer' was, 105 min.) en *'Tokende'* (90 min.), het hoogtepunt uit de rijke filmloopbaan van onze belangrijkste Vlaamse Kongo-kineast, Gerard De Boe.

Toen Belgische Kongo in 1960 onafhankelijk werd, pakten de meeste koloniale kineasten vliegensvlug hun koffers en slechts enkele missionarissen, zoals de Vlaamse Witte Pater Roger De Vloo, filmde nog wat verder. Mede dankzij de toenemende internationale reisfaciliteiten zwermden onze filmmakers in de jaren nadien steeds meer over de ganse wereld uit, en in de jaren zeventig kwam het verschijnen van de exploratiedocumentaires tot grote bloei. Avontuurlijke free-lance- en vakantie-kineasten die zowat overal lange, 'avondvullende' films gingen opnemen, kwamen die nadien, in de winterperiode in de Vlaamse steden en dorpen (plus op televisie) vertonen, en dat met steeds meer succes. Althans tot aan het begin van de jaren tachtig. Toen liep het een tijdje mis met het exploitatiefenomeen, maar mede door een selectieve steunverlening van de overheid (via de Dienst Volksontwikkeling) schijnt de exploratiefilm er momenteel weer bovenop te zijn. Bij de tegenwoordig meest actieve explorators behoren mensen als Louis Nusslein (met in 1985: *'India, alle mensen zijn niet gelijk'*) en Paul De Schutter (met in 1986: *'Papoea Nieuw-Guinea'*).

Pionierswerk: de Vlaamse kunstdocumentaires

Dankzij een aantal films van Dekeukeleire, Storck en later Haesaerts bouwde Vlaanderen zich vanaf de jaren dertig op de internationale filmfestivals een meer dan stevige reputatie op in het domein van de kunstfilm. Met één uur durende kunstwerken als *'Rubens'* (1947, Storck en Haesaerts), *'Een gulden eeuw, de kunst der vlaamse primitieven'* (1953, Haesaerts) en *'Breughel'*

(1969, Haesaerts) waren de Vlamingen destijds dé meesters op het terrein van de kunstfilm. Nu was de rijke Vlaamse schilderkunsttraditie daar zeker niet vreemd aan. Het is trouwens duidelijk dat de meeste geslaagde Vlaamse kunstdocumentaires de schilderkunst tot onderwerp hadden, en dat is ook nog in de jongste twee decennia zo geweest; denken we maar aan internationaal bekroonde documentaires als *'Met Dieric Bouts'* van André Delvaux (1975, 29 min.) en *'Permeke'* van Storck en Conrad (1985, 90 min.). In de marge van al dat schildertalent filmde Frans Buyens wel b.v. enkele documentaires over de wereldvermaarde houtgraveur Frans Masereel, en bij de recente, door het Ministerie van Cultuur gesubsidieerde kunstfilms behoren er toch ook enkele die b.v. de muziek en de filmkunst tot onderwerp hebben.

Voor specifieke publieksgroepen: de wetenschappelijke, didactische en industriële documentaires

Het zou tot na W.O. II dueren vooraleer de wetenschappelijke en didactische film brede toepassing zou vinden, en dat dankzij o.a. de omstreeks 1930 geïntroduceerde 16 mm, de in 1946 opgerichte Kinemadienst van het Ministerie van Openbare Opvoeding, het eveneens uit 1946 daterende Nationaal Instituut voor de Wetenschappelijke Film en de in 1956 opgerichte Internationale Wetenschappelijke Stichting. De laatst genoemde instelling gaf o.a. de opdracht voor het reeds vermelde meesterwerk *'De vrijheren van het woud'*.

De industriële film kende in de naoorlogse jaren van heropbouw eveneens een flinke opbloei, meestal op 16 mm. Er viel in deze branche wel wat geld te verdienen, en naast bekende kineasten als Dekeukeleire, Storck en De Boe bood een hele plejade van mindere filmgoden zijn goede diensten aan; dat zowel om promotiefilms voor het brede publiek als om didactische films voor bedrijfsintern gebruik te maken.

Aan de bloeiperiode van de wetenschappelijke, didactische en industriële filmdocumentaires kwam in de jaren zeventig een einde door enerzijds de economische crisis en anderzijds, en vooral, de doorbraak van de videotech-niek. Dat leidde er toe dat voor beide genres de filmpellicule steeds meer door de videotape vervangen werd. Straks daarover meer.

DE TELEVISIEDOCUMENTAIRES

Ons overzicht van het documentair tv-werk kan voor de duidelijkheid het best gebaseerd worden op de structurele indeling die sinds 1975 de tv-diensten organiseert, met daarbij, waar nodig, verwijzingen naar de vroegere structuren die in de jaren vijftig tot stand waren gekomen.

"Het nieuws achter het nieuws"

Op die historische 31 oktober 1953 stak de Vlaamse televisie al meteen "documentair" van wal met het beeldjournaal dat luisterde naar de naam *PANORAMA*. Tien jaar later werd dat *PANORAMA* een volwaardig "nieuws achter

het nieuws"-magazine met meestal drie of meer actuele onderwerpen. Over diverse binnenlandse thema's als "DE GASTARBEIDERS" (1968, Jan Bauwens) en de "ECONOMISCHE NODEN VAN WALLONIE" (1969, Jacques Van de Sichel) werden ook lange documentaire enquêtes vervaardigd en uit het buitenland brachten Panoramareporters o.a. schokkende reportages over de Biafraanse afscheidingsoorlog en over de "VOLKERENMOORD IN BURUNDI" in 1972.

In de marge van PANORAMA bracht de BRT tot in het midden van de jaren zeventig jaarlijks een handvol tot een dozijn en meer "afzonderlijk geprogrammeerde enquêtes en reportages" van doorgaans 50 minuten. Tal van Panoramajournalisten als Julien Peeters en Walter Geerts leverden hiervoor diepgravende werkstukken af, maar dé man wiens naam nu nog vaak met die "Grote Actualiteitsreportages" van toen vereenzelvigd wordt, is wel Maurice De Wilde.

De Wilde maakte vanaf 1961 jaarlijks een aantal zeer degelijke enquêtes, zoals b.v. "ISRAEL, DE PRIJS VOOR EEN VADERLAND" (1963), "MIJNALARM" (1966), "DURE ELEKTRICITEIT" (1967) en "GEEN MAMMOETS VOOR BELGIE?", (1967, over de havens). Het waren bijna steeds uitstekende werkstukken, waarmee De Wilde al snel de meest bekroonde tv-journalist van Vlaanderen werd. Maar zijn documentaires stichtten ook vaak onrust, het Belgisch establishment voelde zich het vuur aan de schenen gelegd en eind 1967 werd De Wilde "op het strafbankje gezet". Van dan af mocht hij geen enquêtes meer maken, op een tweetal na in het begin van de jaren zeventig. Vervolgens werd De Wilde aan het werk gezet aan een reeds lang aanslepend historisch project over W.O. II. Exit De Wilde...

Enkele jaren na het op een zijspoor (?) zetten van De Wilde werden in 1978 de Grote Actualiteitsreportages opgedoekt, nadat ze eerst nog een tijd als EXTRA-PANORAMA'S waren uitgezonden. In 1979 werd echter wel besloten om in PANORAMA voortaan nog maar twee en soms één enkele reportage uit te zenden, meestal handelend over binnenlandse onderwerpen. Geplaatst tussen enkele "locomotiefprogramma's" begon PANORAMA daarna aan een geleidelijke opklim inzake kijkdichtheid. Momenteel wordt de rubriek gemiddeld door zowat 2 miljoen Vlamingen bekeken, en in 1986 haalde een "Millet-reportage" van Paul Jambers zelfs een recordkijkdichtheid van 47,1 % (ca. 2.355.000 mensen). Nu is die Jambers binnen de Pano-ploeg ook de man die het meest uitgesproken opteert voor de documentaire, en die steeds tracht de reportagevorm, die in PANORAMA toch meestal de overhand haalt, te overstijgen in de puur documentaire richting. Jambers pleit daarom ook voor de oprichting van een nieuwe Dienst Reportages en Documentaires, en in afwachting dat het ooit nog zover komt, timmert hij ondertussen succesvol aan de weg met bekroonde werkstukken als "NAAR DE KLAS" (1983), "DAG EMIRDAG" (1984) en "JUNKIEVERDRIET" (1986).

Leerrijk en ontspannend: de documentaire dienst

In navolging van de BBC, die ook nu nog over een dynamisch Documentary Department beschikt, creëerde de Vlaamse televisie bij haar start een Dienst Documentaires. Deze ging, zonder overigens een goed begrip te hebben van wat de term documentaire nu eigenlijk precies inhield, een erg veelkleurig mozaïek van programma's realiseren, waarvoor zij heel vaak beroep deed op haar sterreporter Piet Vande Sijpe.

Naast allerlei "Grote Enquêtes" over huisvesting ("*WONINGNOOD*", 1964) en lawaai-overlast ("*STILTE*", 1969), ontstonden er rubrieken als de *AANGENAME KENNISMAKINGEN* (met mensen, steden en gemeenten), het semi-toeristische *TE VOET DOOR VLAANDEREN*, het internationale *REISROUTES* en, vanaf 1974, *TUSSEN POOL EN EVENAAR*, en verder de *folklorereeksen ER WAS EEN TIJD* en nadien *VOLKSKUNDE*, de natuurprogramma's *VEDETEN UIT DE DIERENWERELD* en, vanaf 1970, de met soms spectaculair-aanlagende documentaires uitpakkende *S.O.S. NATUUR*-rubriek.

De echt socio-politieke documentaires bleven echter aan de Nieuwsdienst voorbehouden, en wellicht mede daarom beschouwen sommigen tegenwoordig de toenmalige documentaire dienst als te vrijblijvend, te folkloristisch en toeristisch... Bovendien was Nic Bal, die in de jaren 1974-1975 de architect was van de nieuwe BRT-structuren, van mening dat de documentaire "een vorm" is -dat is essentieel- die overal inpast in de nieuwe, op inhoudelijke gegevens gebaseerde structuren. Bal schafte dan ook in 1975 de Documentaire Dienst af. Over de concrete gevolgen daarvan voor de televisiedocumentaire lopen de meningen zeer sterk uiteen, maar wellicht zit Lambert Van de Sijpe, de huidige produktieleider van de Dienst Jeugd, erg dicht bij de waarheid als hij stelt dat door het weglaten van de naam de documentaire aardig in de verdrinking is geraakt.

De directie Cultuur: non-fictie

De door Nic Bal uitgewerkte nieuwe tv-structuren voorzien naast een Bestuursdirectie Informatie (de Nieuwsdienst) en een Bestuursdirectie Instructieve Omroep nog drie directies, waarvan er één zorgt voor wat men bij de BRT non-fictie noemt: het brede veld van cultuur, maatschappelijk werk, wetenschap, recreatie e.d. Daarvoor beschikt de Directie Cultuur over vier diensten, die alle vier bepaalde taken hebben overgenomen van de vroegere Documentaire Dienst (die ook een Jeugdafdeling had), en van de diensten voor Artistieke en Educatieve Uitzendingen en voor Dramatische en Literaire Programma's.

De Dienst Jeugd

In tegenstelling met de vroegere "afdeling" Jeugd bij de Dienst Documentaires en Jeugd, die in het omnibusprogramma *TIENERKLANKEN* tal van jeugddocumentaires bracht, realiseert de huidige Dienst Jeugd nog maar weinig documentaires. Dat is een gevolg van een zo gegroeide taakverdeling en van geldgebrek, stelt de produktieleider Lambert Van de Sijpe. Toch poogt zijn

dienst daar al het mogelijke aan te doen door de aankoop van eerste klasse buitenlandse documentaires, die in de rubriek *RONDONOMS* uitgezonden worden, én ook door de realisatie nu en dan van eigen jeugddocumentaires, zoals in 1986 het zowel technische als menselijk hoogstaande "*KRISTA EN KRISTOF*" (over blinde kinderen die leren skiën).

De Dienst Kunstzaken

Kunst en cultuurdocumentaires heeft de Vlaamse televisie al van in het begin vervaardigd. In de jaren vijftig en zestig leverden kunstkenneren als Ludo Bekkers en Marcel Duchateau heel wat langlopende reeksen kunstdocumentaires af, zoals "*MENSEN EN BEELDEN*" en "*IN DE SPIEGEL VAN DE KUNST*". Later bracht b.v. Greta Deses een reeks over de monumentenzorg in ons land, "*DE TOEKOMST VAN ONS VERLEDEN*" (1972), en in 1974 ontving Duchateau voor zijn "*VOETREIS NAAR ROME*" de Bert Leysenprijs.

Vanaf 1975 dan nam de Dienst Kunstzaken de audiovisuele zorg voor de kunst op zich. In de filmmagazines werden er heel wat eigen reportages vertoond, en daarnaast ontstonden er documentaires zoals "*DE VLAAMSE VOLKSFILM 1934-1962*". In 1986 mocht Robbe de Hert voor de dienst een portret over Henri Storck realiseren. Buitenbeentje Stefan Decostere bracht recent enkele uitstekende videodocumentaires, en Ludo Bekkers en Freddy Coppens realiseerden een paar reeksen over fotografen. Onze wereldvermaarde schilders ontbreken natuurlijk ook niet in de documentaire filmografie van de dienst, en over de hedendaagse schilderkunst produceerde Bekkers in 1981 zijn vijfdeelige, prestigieuze reeks "*DE BELGISCHE KUNST NA 1945*". Meer algemeen culturele documentaires realiseerde de dienst o.a. in 1979 over China "*CHINA, ASPEKTEN VAN EEN CULTUUR*", in 1982 over Griekenland, "*GRIEKENLAND, ALLES INBEGREPEN*" en in 1985 de reeks "*MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN*". Verder brengt de dienst geregeld internationale co-producties, e.g. als in 1983 "*DE WERELD VAN DE BAROK*" en in 1986 "*ART NOUVEAU*". Ook in de kunstmagazines van de dienst zit er als van oudsher heel wat documentair werk.

De Dienst Vrije Tijd

Deze dienst nam in 1975 een groot deel van de programma's van de documentaire dienst over en voegde daar nog een uitgebreid stel nieuwe rubrieken aan toe. Momenteel kunnen de Vrije Tijd-programma's opgedeeld worden in een drietal groepen.

In de eerste plaats zijn er de toeristische en semi-toeristische rubrieken. De toppers daarin zijn het zaterdagse *BOEKETJE VLAANDEREN* en het zondagse *VAN POOL TOT EVENAAR*. In jaarlijks tientallen, meestal door BRT-mensen gerealiseerde documentaires, leren zij ons het eigen land, respectievelijk de ganse wereld op zijn zonnigst kennen. Voor louter documentaire reisgenoevens kan je verder terecht in de rubriek *IEMANDSLAND*, en voor films over de folklore is er de rubriek *VOLKSKUNDE*, waarvan in 1978 de filmisch erg fraaie, tweedelige "*ZEGEN ZAK EN VAT*"-documentaire (over eeuwenoude Vlaamse folklore en volksdevotie) in Ierland een zilveren harp won.

Een tweede groep Vrije Tijd-programma's wordt gevormd door de natuur- en milieubrueken. In *ALLEMAAL BEESTJES* wordt de dierenwereld in al zijn aspecten behandeld aan de hand van momenteel vaak door de natuurkineast Marcel Verbruggen gerealiseerde documentaires. *LEVEN EN LATEN LEVEN* is in hoofdzaak een (veel te braaf?) studioprogramma voor en over ons bedreigde leefmilieu. Tussen de praatjes en kwisvragen in worden er ook telkens enkele korte documentaires vertoond over b.v. de vervuiling van de Schelde "*DE SCHELDE VAN BRON TOT MONDING*" (1986).

De derde groep van Vrije Tijd-programma's handelt over diverse aspecten van de vrije tijd. De (semi-) documentaire bijdragen bespreken, die er in deze zeer verscheiden uitzendingen worden gebracht, zou hier te ver leiden, maar terloops moeten we wel nog vertellen dat de dienst er begin 1985 een buitenbeentje bijkreeg. Dat buitenbeentje kwam toen overgewaaid van de Nieuwsdienst en was elf jaar eerder ontstaan ter vervanging van het destijds razend populaire maar op het eind wat "uitgebolde" *ECHO. TERLOOPS* dus, het magazine van de journalistiek in de marge, dat in soms oervervelende maar veel vaker in echt aangename, korte documentaires en reportages ons "een andere kijk op de wereld" wil bieden.

De Dienst Wetenschappen

De Vlaamse televisie kent inzake wetenschappelijke programma's een lange traditie die teruggaat tot het jaar 1956 toen met de eerste wetenschappelijke uitzendingen gestart werd. Vanaf 1961 was er de meermaals bekroonde rubriek *VEROVER DE AARDE*, waarin vooral de exacte wetenschappen goed aan hun trekken kwamen, terwijl menswetenschappelijke en historische thema's toegelicht werden in series als *KIJK MENSEN* en *DE VERLOREN VREDE*. In 1975 ontstond dan een speciale dienst voor de wetenschappelijke programma's. Deze dienst verruimde het aanbod gevoelig en behield daarbij meestal de traditioneel documentaire vormgeving.

Momenteel bestaat de Dienst Wetenschappen uit vier kernen. In de eerste plaats is er de kern van de exacte wetenschappen, die nadat *VEROVER DE AARDE* in 1985 plaats moest maken voor het door de vier kernen samen gerealiseerde *LABYRINT*, sinds 1987 toch weer een eigen rubriek verzorgt, *MODEM* geheten. Daarnaast komt dan ook nog het actualiteitenmagazine *HORIZON*. De socio-cultureel-medische kern staat in voor magazines over gezondheid, allerlei documentaires voor *LABYRINT* en het tot zelfredzaamheid stimulerende *OMMEKAAR*. Van die laatste rubriek werd in 1985 op het internationale, Berlijnse TV-festival het programma "*DE MOEDER VAN GEORGES T.*" bekroond met de hoofdprijs in de categorie Documentaires.

De kern die zich bij de Dienst Wetenschappen met de historische programma's bezighoudt, realiseerde de jongste jaren enkele opmerkelijke documentaire prestaties, zoals in 1980 de 13-delige reeks "*150 JAAR BELGEN*" en in 1985 een driedelige serie over de haven van Antwerpen. De vierde kern bij de dienst bekommert zich om de ontwikkelingslanden. Tot 1985 gebeurde dat in de rubriek *EEN WERELD*, en van dan af met losse documentaires ("*BANGLA-*

DESH, IN DE GREEP VAN DE HULP", 1985) die in de *LABYRINT*-uitzendingen werden opgenomen.

De instructieve omroep: al kijkende leren

Onder de in 1975 opgerichte Bestuursdirectie Instructieve Omroep ressorteren drie diensten. Er is de Schooltelevisie, waarin volgens productie leider Chris Cleeren "het aandeel van de documentaires en reportages constant op ruim 80 %" geschat kan worden; er zijn de uitzendingen van de Derden, die ook heel wat documentaires en reportages bevatten, en er is de Dienst Volwassenvorming.

Bij deze laatste vormen de documentaires volgens productie leider Ludo Bekkers de buitenbeentjes. Ons hoofddoel is het maken van cursussen. Toch zijn het niet zozeer die audiovisuele cursusprogramma's, maar juist zijn documentaire uitzendingen die de Dienst Volwassenenvorming het meest respons van pers en publiek opleveren.

Bij die documentaire uitzendingen behoren de drie permanente rubrieken *LOON NAAR WERKEN*, *HANDEL EN WANDEL* en *VOOR BOER EN TUNDER*. Verder zijn er jaarlijks enkele lange, zelf gerealiseerde of aangekochte documentaire reeksen, zoals in 1981 "*MAATSCHAPPELIJKE VROUWEN*" en in 1986 "*EUROPESE KULTUREN*". "Last but not least" zijn er de historische documentaires van Jan Neckers en van de in 1982 uit de archieven heropgedoken Maurice de Wilde.

De historicus Jan Neckers, die vroeger ook meewerkte aan *LOON NAAR WERKEN* en *HANDEL EN WANDEL*, realiseerde van 1979 tot nu vier originele documentaire reeksen. Eerst ontstond het 7-delige "*HET BOEK NU*". Dan volgde het 15-delige "*DE GESCHIEDENIS VAN DE KLEINE MAN*". Vervolgens stortte Neckers zich in 10 programma's op de geschiedenis en de instellingen van "*DE VERENIGDE STATEN*", en in 1986 bracht hij ons het epos van de Belgische koloniale expansie in Midden-Afrika, het 9-delige "*ALS EEN WERELD ZO GROOT, WAAR UW VLAG GEPLANT STAAT*". Neckers, die daarnaast ook nog losse documentaires bracht (zoals het in 1986 met de Bert Leysenprijs bekroonde "*DE BEVRIJDING*"), koos bij de opbouw van zijn tv-documentaires telkens resoluut voor heel veel documentair beeldmateriaal, waarbij hij "talking heads" (interviews m.a.w.) zoveel mogelijk van het scherm weerde. Die aanpak ligt in de lijn van zijn besef van de waarde van visuele bronnen. Na het zien van en werken met duizenden meters filmmateriaal ben ik hoe langer hoe meer ervan verzekerd dat het fotografisch/cinematografisch beeld een ongelooflijk rijke bron is van ons verleden. Maar het probleem is dat de meest historici blijven vasthouden aan het geschreven woord, en dat men ondertussen erg veel waardevol materiaal verloren laat gaan, aldus nog Jan Neckers.

Over het probleem dat er reeds heel wat materiaal definitief verloren is, weet ook Maurice De Wilde mee te praten. De Wilde, die bijna gans de jaren zeventig doorbracht met historische opzoekingen, maakte in 1982 een geweldige

come-back, toen zijn eerste reeks over de Tweede Wereldoorlog meteen dé tv-gebeurtenis van het jaar werd. Het 18-delige "DE NIEUWE ORDE" werd herhaaldelijk bekroond, lokte enorm veel reacties uit en werd in 1984 ook door de RTBF overgenomen. Nadien bracht De Wilde nog vier documentaires over de lotgevallen van "DE VERDACHTEN" bij het begin van de oorlog, en in 1985 een reeks van 14 uitzendingen over "DE COLLABORATIE". Begin 1986 kreeg De Wilde voor zijn onverdroten speurwerk van de Vlaamse regering de allereerste Reinaart-de-Vos-trofee, en de V.U.B. reikte zelfs een eredoctoraat uit aan de man aan wie de verdienste toekomt dat hij als geen ander tv-journalist onverstoortbaar geijverd heeft voor een vrijere informatie.

Maurice De Wilde bij de uitreiking in 1982 van de Arkprijs voor het Vrije Woord. Achter hem kijkt Gemeenschapsminister Mark Galle aandachtig toe.

DE VIDEODOCUMENTAIRES

In de jaren zeventig maakte de technische vooruitgang het mogelijk dat de videografie (de magnetische registratie van beelden) buiten de omroepsfeer trad, en dat tal van videofirma's en audiovisuele diensten het levenslicht zagen. Deze gingen het "nieuwe medium" vooral voor non-fictie-programma's aanwenden.

De commerciële videofirma's legden zich toe op allerhande industriële opdrachten, en samen met de puur didactische registraties beleefden de documentaire "bedrijfsfilms" een geweldige opbloei. Een 14-tal degelijk uitgeruste Vlaamse videofirma's is momenteel op deze markt actief, en daarvan blijken Electronic House Video Service (EVS), ENG-Videohouse en Pittors Video Team zowat de drie belangrijkste te zijn. Naast de industriële videogrammen maken firma's als ENG-Videohouse, Videopool en Internationale Televisie Produkties (ITP) eveneens reportages voor buitenlandse tv-zenders en voor de Derden.

De audiovisuele diensten die sommige bedrijven (b.v. Janssen Pharmaceutica), banken (bv de ASLK), vakverenigingen (bv. het ACW), scholen en universiteiten (bv. de K.U.Leuven) en socio-culturele organisaties (bv. de Trefcentra St.-Joost-Ten-Node) er sinds enkele jaren op na houden, realiseren ook heel wat videodocumentaires, en dat naast allerlei vooral instructieve programma's (meestal voor intern gebruik). De in 1974 begonnen Audiovisuele Dienst van de K.U.Leuven b.v. realiseerde reeds meer dan 1100 programma's, en daarvan zijn er volgens directeur Johan Van Heddegem zowat vijftig echt documentair, maar 'het percentage van de erg arbeids- en materiaalintensieve documentaires neemt wel toe binnen onze productie' voegt hij er meteen aan toe.

Op het vlak van het "alternatieve" socio-politieke videowerk dienen we te vermelden dat in Centraal-Amerika een free-lance team van twee Vlamingen de jongste jaren erg interessant documentair videowerk weet te realiseren. Journalist Dirk Vandersijpen en cameraman Jan Van Bilzen wagen er regelmatig hun leven om, zoals ze het zelf stellen, documentaires te maken over Centraal-Amerika, professionele produkties die tegen de nieuwsstroom ingaan. Enkele van die documentaires, zoals "IN ZIJN NAAM" (1986, over rechtse sekten), werden ook op de BRT vertoond, en een verkorte versie van hun "HUWELIJKSFEEST IN WILILI" (1984, over een bloedbad door de contra's) deed destijds in de V.S. heel wat stof opwaaien. Veel dichterbij huis is sinds 1978 de v.z.w. De Kleine Televisie actief met "alternatieve" videodocumentaires, waarvan er reeds een 25-tal vervaardigd werden die handelden over uiteenlopende onderwerpen in de socio-politieke, de culturele en de welzijnssector.

BESLUIT

De kracht van de ganse Vlaamse documentaire produktie ligt zeker en vast in haar grote kwantiteit, die haar momenteel tot een haast alledaags verschijnsel maakt. Zo alledaags en vanzelfsprekend dat men er vaak niet eens meer

bij stil staat. Zo verscheiden ook dat men door de bomen van de vele genres het documentaire bos niet meer ziet. Documentaires bieden zich immers onder de meest uiteenlopende vormen aan (van b.v. een kort amateurvideowerkstuk tot een avondvullende professionele 35 mm bioscoopfilm), handelen over de meest verscheiden thema's (zware politieke problemen zowel als liefelijke natuurfenomenen) en kunnen de meest tegenstrijdige functies vervullen (propaganda versus objectieve informatie, ontspanning versus wetenschappelijke vorming, ...).

De uitgebreide kwantiteit en rijke verscheidenheid vinden hun bekroning in de hoogstaande kwaliteit van menig documentair werkstuk. Dankzij particuliere kineasten als Henri Storck, Charles Dekeukeleire, Gerard De Boe, Paul Haesaerts, Frans Buyens en Robbe De Hert, en televisieprogrammamakers als Maurice De Wilde, Piet Vandesijpe, Paul Jambers en Jan Neckers werden er in Vlaanderen immers talrijke documentaires gerealiseerd, die in eigen land veel waardering genoten, soms zelfs voor flink wat maatschappelijke deining zorgden en meermaals ook buiten onze grenzen geapprecieerd werden. Sinds Storck en Dekeukeleire in de jaren dertig tot en met diverse recente tv-producties, wisten Vlaamse documentaires op internationaal vlak tal van prijzen en onderscheidingen in de wacht te slepen, en het totale palmares ziet er werkelijk indrukwekkend uit. Zullen we over nog eens negentig jaar even positief kunnen afronden, of zullen de "na-apers" van de buitenlandse, puur commerciële mediatoestanden daar een stokje voor steken?

NOTEN

(*) Dit artikel is gebaseerd op de eindverhandeling *De Vlaamse film-, televisie- en videodocumentaire. Verleden, heden en toekomst*, Fac. Soc. Wet., Dep. Comm. Wet., K.U.L., juni 1986, 318 blz. Promotor: Dr. W. Hesling. Onder de titel "Oog voor het echte" verscheen de verder uitgewerkte versie van deze studie (BRT-uitgave 1987).

LITERATUURLIJST

1. BOEKEN (en thesissen)

- Anthierens, J. (1963), *Tien jaar Vlaamse televisie, een overzicht*. Hasselt, Heidelberg.
Bal, N. (1985), *De mens is wat hij doet, BRT-memoires*. Leuven, Kritak.
Barnouw, E. (1974), *Documentary, A history of the nonfiction film*. New York, Oxford University Press.
Belgische Radio en Televisie, *Jaarverslagen en Jaaroverzichten van 1960 t.e.m. 1986*. Brussel, B.R.T.
Binnemans, E. (1976), *Televisieprogramma's over kunst*. Brussel, V.U.B.-thesis (2 delen).
Bolen, F. (1978), *Histoire authentique, anecdotique, folklorique et critique du cinéma belge depuis ses plus lointaines origines*. Brussel, Memo & Codec.
Davay, P. (1973), *Cinéma de Belgique*. Gembloux, Ed. Duculot.
De Wilde, M. (1966), *Het mijnalarm. Een dossier*. Lier, Van In & Co.
Forsyth, H. (1979), *Gierson on documentary*. London, Faber & Faber.
Geens, P. (1986), *Naslagwerk over de Vlaamse film*. Brussel, CIAM.
Hogenkamp, B. en Storck, H. (1982), *De Borinage*. Leuven, Kritak.
Jacobs, L. (1971), *The documentary tradition, from Nanook to Woodstock*. New York, Hopkinson & Blake.
Koninklijk Belgisch Filmarchief, *Jaarboek van de Belgische Film*, Edities 1958 t.e.m. 1980-81. Brussel, K.B.F.

- Maelstaf, R. (1971), *Henri Storck, mens en kunstenaar*. Antwerpen, S.F.C.
 Nationaal Instituut voor Radio-Omroep, *Jaarverslagen en Overzichten vanaf 1954 t.e.m. 1959*. Brussel, N.I.R.
- Pulinckx, M.A. (1980), *Charles Dekeukeleire, redécouverte de son oeuvre*. Luik, I.P.E.R.B.-thesis.
- Queval, J. (1976), *Henri Storck, ou la traversée du cinéma*. Brussel, Festival National du Film Belge.
- Ramirez, F. en ROLOT, C. (1985), *Histoire du cinéma colonial au Zaïre, au Rwanda et au Burundi*. Tervuren, Koninklijk Museum voor Midden-Afrika.
- Rigot, F. (1958), *Nomenclature des films réalisés en Belgique ou faits par des Belges à l'étranger de 1907-1955*. Brussel, Ministère de l'Instruction Publique e.a.
- Robberechts, J.A. (1955), *De film in België*. Antwerpen, V.E.V.
- Roth, W. (1982), *Der Dokumentarfilm seit 1960*. München, Verlag C.J. Bucher.
- Rotha, P. (1952), *Documentary film*. Londen, Faber & Faber, (3e druk).
- Unibelfilm (1969), *Belgian Film production*. Brussel, Liebens druk.
- Van Casteren, A. (1978), *25 Dozijn Rode Rozen, een kwarteeuw Vlaamse televisie*. Gent, Het Volk.
- Vandereycken, P. (1976), *Het begrip documentaire*. Leuven, K.U.L.-thesis.
- Van Gyseghem, J. (1983), *Duiding op de BRT-tv, een profiel van Panorama*. Brussel, V.U.B.-thesis.
- Van Laeken, W. (1986), *Een vermoeden hoe alles eruitziet, reportages en reisverhalen*. Leuven, Kritak.
- Wolverton, P. (1983), *How to make documentaries*. Houston, Gulf Publishing Cie.
- Zagaglia, P. (e.a.) (1982), *Cinéma et réalité*. Brussel, C.B.A.

2. TIJDSCHRIFTEN (en dagbladen)

Andere Sinema - Belang van Limburg - The Bulletin - Ciné-dossiers - Communicatie - Een kijk op - Etudes du Centre National de Sociologie et du Travail - Film en Televisie - Filmkrant - Filmvakblad voor Vlaanderen - Gazet van Antwerpen - Humo - Knack - Kortberichten der B.F.U. - De Morgen - De Nieuwe - Het Laatste Nieuws - De Leerfilm - Open Deur - Pour le cinéma belge - Revue belge du cinéma (met thema-uitgaven over o.a. Storck (aug. 1979) en Dekeukeleire (zomer 1982) - Skrien - Le Soir - Spectator - De Standaard - Trends - TV-express - Volksgazet - Volksmacht - Weekblad Cinéma.

De bijdragen in dit nummer zijn van :

Jan-Pieter EVERAERTS, licentiaat in de Communicatiewetenschap van de Katholieke Universiteit Leuven en realisator van documentaire films en video's.

Els DE BENS, hoogleraar in de Pers- en Communicatiewetenschap aan de Rijksuniversiteit Gent.

Ann MEYERS, licentiate in de Communicatiewetenschap van de Katholieke Universiteit Leuven en wetenschappelijk medewerkster aan het Departement Communicatiewetenschap van de Katholieke Universiteit Leuven.

Herman VAN PELT, docent in de Sociologie van de communicatie aan de Universitaire Instelling Antwerpen.